

Михайлова Ольга Юріївна

Меморіалізація військової звитяги у пам'ятниках України: аксіологічні аспекти

УДК 321:351.853.1 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.12>

Михайлова Ольга Юріївна
кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5466-5129

Завдання сучасної політики пам'яті в Україні передбачають меморіалізацію військової звитяги, яку українці проявляють у російсько-українській війні, що триває. Реальним втіленням такої політики мають стати пам'ятники та меморіали, що будуть увічнювати героїзм українців. Монументи, присвячені подіям військової історії, виконують різноманітні суспільні функції, зокрема, функції патріотичного виховання молоді, солідаризації суспільства, представницькі функції тощо. В пам'ятниках на символічному рівні набувають вираження орієнтири та цінності певного соціуму, нації, країни, які відстоювалися у збройній боротьбі в конкретних історичних обставинах. Тому мета статті – в аксіологічній перспективі проаналізувати динаміку процесів меморіалізації військової звитяги в пам'ятниках України. Методологічну основу дослідження складає сполучення історичного, нормативно-ціннісного та системного підходів, а також загальнологічних підходів (аналізу, узагальнення та моделювання). Окреслено основні етапи меморіалізації війни у пам'ятниках України – доба Козаччини, Українська революція 1917-1921 років, Друга світова війна та російсько-українська війна 2014-2022 років, що нині триває. Чимало пам'ятників було отримано незалежною Україною у спадок від Російської імперії та УРСР. Показано, як отримані у спадок пам'ятники слугували вивіщенню імперських цінностей, інтеграції Росії та України, утвердженню імперських та радянських історичних наративів. Водночас окреслена динаміка поповнення цього масиву пам'ятників новими, які покликані були утверджувати національні наративи та цінності національного самоствердження. Гібридна агресія РФ проти України від 2014 р., а тим більше повномасштабне вторгнення 2022 р., спонукали до перегляду засад політики пам'яті і призвели до очищення публічного простору України від пам'ятників російській та радянській зброї. Оскільки державна політика пам'яті визначає основні формати і засоби меморіалізації російсько-української війни 2014-2022 років, на часі визначення ціннісних орієнтирів цієї війни, що мають набути втілення у пам'ятниках. Це патріотизм, цінність української національної самобутності, а також ключові для людства цінності гуманності, цивілізованості, миру, людської гідності та свободи.

Ключові слова: пам'ятник, війна, захисники, цінності, меморіалізація, наратив.

Вступ. Повномасштабне вторгнення РФ поставило українську державність під загрозу втрати суб'єктності та, в перспективі, знищення. Водночас речники російської агресії неодноразово артикулювали протягом 2022 р. намір знищити й українську ідентичність як таку. Це, безперечно, слід трактувати як прямий геноцид української нації. Автор концепту геноциду Р. Лемкін наголошував, що геноцид являє собою «скоординований план різноманітних дій, що мають на меті руйнацію сутнісних, істотних підвалин національних груп, з метою знищення самих груп» [13]. Агресія проти України свідчить про наявність у РФ такого плану і такої мети. Наразі Україна бореться за власне існування з агресором, ресурси якого значно переважають, і який шантажує світ загрозою ядерної катастрофи.

Злочинні дії агресора зустріли героїчний спротив українців. Це – ключовий чинник успіхів української армії, яка відвоює захоплені ворогом українські території. Звитяга українців, та, передовсім, українських військових, дивує і захоплює весь цивілізований світ. Для українців вона тим більш значуща.

Військова звитяга – не лише визначальний чинник безпосередніх військових успіхів України, але й важлива складова національного міфу. Наразі набувають підтвердження самоідентифікація

українців як нескореної нації, нащадків волелюбних козаків. Боротьба проти загарбників, за свободу і гідність є ключовим сюжетом українського історичного наративу, вона визначає координати української політичної культури та національної пам'яті. Втім, нині українські захисники боронять не лише Україну, але й усю західну цивілізацію.

Новий етап такої боротьби, що триває нині, має бути органічно апропрійовано структурами колективної пам'яті, символічними та ціннісними структурами української ідентичності.

Посередниками у такій апропріації традиційно виступають пам'ятники, монументи та меморіали. Будь-які пам'ятники маркують публічний простір як такий, в межах якого набуває ваги та підтримки певна політична чи культурна традиція, на який поширюється певний комплекс уявлень та практик [3, с. 199-201]. Водночас пам'ятники, що увічнюють військову звитягу та героїзм, мають більш вузьку «спеціалізацію».

Глорифікуючи військові подвиги, такі пам'ятники найчастіше слугують меморіалізації певних історичних подій. Однак меморіалізації той чи інший історичний епізод підлягає лише тому, що в ньому колись набула втілення драма збройної боротьби за певні значущі цінності. Таким чином, в пам'ятнику на символічному рівні набувають

вираження орієнтири та цінності певного соціуму, нації, країни, які відстоювалися в конкретних історичних обставинах.

Водночас пам'ятники, що глорифікують військову звитягу, виконують наступні суспільні функції:

- сприяють зміцненню загальнонаціональної солідарності шляхом формування неконфліктної, патріотичної колективної пам'яті;
- зміцнюють почуття обов'язку і відповідальності громадян перед Батьківщиною, мобілізують на її захист і здійснюють виховну функцію;
- вивищують цінність миру і спонукають шукати можливостей запобігти війнам у майбутньому;
- як місце проведення дипломатичних церемоній, позиціонують країну як таку, що здатна захистити свою незалежність, суверенітет та цінності.

Хоч російсько-українська війна далека від завершення, меморіалізація військової звитяги українських захисників – нагальне завдання політики пам'яті в сучасній Україні. Вже зроблено перші кроки з глорифікації військової звитяги сучасних українців у пам'ятниках та меморіалах. Водночас основні засади такої меморіалізації (зокрема аксіологічні) наразі є предметом наукових та експертних оцінок та дискусій.

Мета та завдання. Мета статті – в аксіологічній перспективі проаналізувати динаміку процесів меморіалізації військової звитяги, втіленої в пам'ятниках України. Для реалізації цієї мети поставлено завдання окреслити:

- основні етапи військової історії, що набули меморіалізації у пам'ятниках та монументах;
- засоби та результати корекції успадкованих форматів меморіалізації відповідно до ціннісних засад українського суспільства, а також національного історичного нарративу та нових завдань політики пам'яті в незалежній Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сполучення загальнологічних підходів, таких як аналіз, узагальнення та моделювання. Перші два застосовуються при описі та систематизації інформації щодо наявних в Україні військових пам'ятників, які маркують публічний простір українських міст та сіл. На основі результатів аналізу та відповідних узагальнень стає можливим моделювання вітчизняної традиції меморіалізації військової звитяги, а також її корекції відповідно до ціннісних засад українського суспільства. Визначальну роль при такому моделюванні виконує нормативно-ціннісний підхід, який акцентує на аксіологічній складовій політики пам'яті. Апеляція до історичної традиції увічнення військового героїзму зумовлює також застосування історичного підходу. Сполучення згаданих методів та підходів уможливує системний підхід, який дозволяє сполучати отримані результати у систему висновків, що можуть бути враховані

при розробці стратегій політики пам'яті в Україні.

Результати. Процеси емансипації колись колонізованих народів тривають по всьому світу, чим зумовлена активна переоцінка артефактів доби колоніалізму. Розрізнення цінностей та інтересів колонізаторів та народів, що піддавалися колонізації, спричинило протягом останнього десятиліття значні зрушення у ставленні до пам'ятників по всьому світу. Зокрема, активісти руху Black Lives Matter скидають з постаментів пам'ятники колонізаторам та работорговцям [14]. Ці процеси отримують співчутливу оцінку науковців [15]. Певні закономірності цих процесів відтворюються і в Україні, яка поступово позбувається артефактів колоніальної спадщини.

У спадок від Російської імперії та СРСР незалежна Україна отримала розгалужену мережу меморіалів, пам'ятників та інших місць пам'яті, присвячених подіям військової історії. Переважна більшість з них мала стосунок до одного з трьох етапів історії України. В сучасному українському історичному нарративі ці етапи маркуються як:

- доба Козаччини;
- Українська революція 1917-1921 років;
- Друга світова війна.

Втім, зводилися ці пам'ятники за часів домінування в офіційному історичному нарративі інших назв і, відповідно, подій, героїв та цінностей, за які ці герої боролися.

Функціонал цих місць пам'яті передбачав пріоритет російських інтересів та цінностей, органічних для російської політичної традиції й культури. Водночас символічного вираження в цих пам'ятниках іноді набували маркери національного міфу та цінності, властиві політичній культурі українців. Це мало довести спорідненість історичної долі українців і росіян, та, в результаті, зміцнити єдність держави. Принаймні імперська і радянська політика пам'яті передбачала меморіалізацію деяких українських військових діячів, яких можна було вписати в офіційний нарратив.

Зокрема, гідними глорифікації були визнані деякі військові діячі козацької доби. У 1888 р. було відкрито пам'ятник Б. Хмельницькому на Софійській площі в м. Києві. За радянської доби були зведені меморіал пам'яті козацького ватажка І. Сірка неподалік м. Нікополь (1967 р.), пам'ятник І. Підкові у м. Львові (1982 р.) тощо. Критерій добору найчастіше корелював із внеском історичного діяча в процеси інтеграції козацької України та Росії, також захистом православних від іновірних. За радянської доби до цих критеріїв додався класовий. Однак застосовувався він переважно щодо борців з класовим гнобленням, яке здійснювали польські пани. Цьому відповідали радянські нарративи «національно-визвольної боротьби» та «возз'єднання з Росією» як змісту подій доби Козаччини.

Спадкоємність політичної традиції від козаччини до сучасної незалежної України спонукала до увічнення козацької звитяги в численних пам'ятниках доби Незалежності. Ініціатором їх зведення найчастіше була місцева влада, підтримувана громадами чи активістськими спільнотами.

Прикметною ознакою пам'ятників доби Незалежності була спроба вийти на узагальнення, втілити на символічному рівні певний етичний ідеал. Ці пошуки зафіксовані, зокрема, у пам'ятнику козаку Мамаю (2001 р.) на київському Майдані Незалежності чи козаку-прикордоннику (2009 р.) на вул. Золоторітській в Києві. Цій меті служать і монументи на честь православних святих, що вважаються покровителями козаччини – Архистратига Михаїла, Юрія Змієборця, Божої Матері (Покрови) тощо.

Найактивніше зводилися пам'ятники тим військовим діячам, які були нелояльні до інтеграції з Росією – П. Сагайдачному, І. Виговському, П. Мазепі, П. Орлику та ін. Водночас зводилися монументи козацьким ватажкам, що не плекали самостійницьких чи автономістських орієнтацій – І. Сірку, А. Головатому тощо.

Це – наочне втілення засад багатовекторності, що де-факто була курсом гуманітарної політики України у 1990-х – на початку 2000-х років. Багатовекторність мала наслідком, між іншим, практику додавання пам'ятників до числа наявних. Принаймні такий підхід домінував у центральній, східній та південній Україні. Він певною мірою також був ознакою ціннісного вибору – а саме, визнання цінності громадянської злагоди та віри в можливість консенсусу.

Гібридна агресія РФ проти України від 2014 р. проявила неспроможність політики багатовекторності і спонукала до перегляду засад історичної пам'яті. Це певною мірою позначилося на пам'ятниках, присвячених добі Козаччини. Наприклад, пам'ятник Б. Хмельницькому в Чернігові в 2017 р. був розвернутий на 180 градусів, спиною до Москви і обличчям до центральної площі міста і П'ятницької церкви [5].

Визначеність геополітичних орієнтацій України від 2014 р. значно відчутніше вплинула на пам'ятники військової історії новітнього часу, ніж доби Козаччини. Україна отримала у спадок від УРСР чимало пам'ятників, покликаних прославити події більшовицької революції та насадження радянської влади в Україні, наприклад, пам'ятники М. Щорсу в м. Києві (1954 р.), Першій кінній армії в околицях м. Львів (1975 р.) або скульптурна група «Атака» (1967 р.) неподалік м. Каховка.

Радянська політика пам'яті спрямована була на утвердження цінностей справедливості, рівності, а також пролетарського інтернаціоналізму. Останній, щоправда, мислився як солідарність з більшовицькою Росією, яка на практиці була більше схожа

на васалітет. Події, пов'язані з українським державотворенням та збройним захистом української державності, маркувались в офіційному наративі як «Громадянська війна» і увічненню в УРСР не підлягли. Деякі політичні сили, передовсім КПУ, тримались цього наративу і після розпаду СРСР, вже в незалежній Україні. Він де-факто співіснував з національним наративом, який утверджувався в Україні в 1990-х роках – адже це були часи «багатовекторності».

Меморіалізація визвольних змагань 1917-1921 рр. тривалий час відбувалась з ініціативи місцевої влади чи громадських об'єднань (таких, як фонд «Героїка», історичний клуб «Холодний Яр» тощо). За президентства В. Ющенка держава почала активніші заходи з прославлення борців за українську державність. Зокрема, у 2006 р. було урочисто відкрито Меморіал пам'яті Героїв Крут біля с. Пам'ятне Борзнянського р-ну Чернігівської обл. Цей меморіал вивіщував цінність української незалежності через комеморацію жертвовності героїв Крут.

Традиції вшанування борців за незалежність на Західній Україні були сталішими. У міжвоєнний час там вже існували меморіали січових стрільців (зокрема, на Янівському цвинтарі у Львові чи у м. Бережанах на Тернопіллі). Зводились також пам'ятні хрести на їхню честь. Такі меморіали та пам'ятники нищились в міжвоєнний період польською владою, а в повоєнний – радянською владою. Однак за першої нагоди в 1990-х роках ці місця пам'яті відновлювалися.

Співіснування українських та радянських пам'ятників, присвячених подіям 1917-1921 років, не було мирним. І ті, й ті зазнавали актів вандалізму. Мотивом дій активістів, які ці акти здійснювали, була незгода щодо цінностей, які утверджували певні пам'ятники.

Кульмінації ця незгода досягла в перебігу Революції Гідності взимку 2013-2014 років, коли почалося стихійне повалення пам'ятників більшовицьким вождям, передовсім В. Леніну. Процес т. зв. ленінопаду було унормовано шляхом ухвалення відповідних правових норм, передовсім Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» №317-VIII від 09 квітня 2015 р. [7]. Наслідком його ухвалення став демонтаж тисяч типових пам'ятників більшовицьким вождям, що не становили художньої цінності.

Водночас монументи унікальні й нетипові, які становили певну художню чи історичну цінність, лишались у публічному просторі. Для адекватного сприйняття чимало таких пам'ятників були супроводжені відповідними інформаційно-роз'яснювальними довідками (як, наприклад, гармата, зведена у 1923 р. на постамент на Арсе-

нальній площі Києва, яка мала увічнити збройне більшовицьке повстання проти влади Центральної Ради). При цьому зміст революційних подій осмислювався вже в рамках нарративу Української революції (1917-1921 рр.), що остаточно утвердився в перебігу ювілейних заходів 2017-2018 років.

Згаданий вище «декомунізаційний» Закон визначав долю радянських монументів, «крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором і вигнанням нацистських окупантів з України» [7]. Таким чином Україна погодилась, хоч тимчасово, на глорифікацію боротьби з нацизмом у тих форматах, які сформувалися за радянської влади.

Танки, кулемети, вантажівки та інша техніка часів Другої світової війни на п'єдесталах досі символізують радянські воєнні нарративи у публічному просторі українських міст та сіл. Лише в Святошинському районі столиці наявні 13 пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених перемозі над нацизмом. Переважна більшість з них радянські, як і загалом серед пам'ятників військової історії в Україні. Зокрема, в Києві на Печерську діє від 1957 р. масштабний Меморіал вічної слави з Алеєю воїнської слави та обеліском на могилі невідомого солдата. Наймасштабніший монумент, покликаний увічнити пам'ять про антинацистський спротив українців – Батьківщина-мати на Печерську (1981 р.). Вона створена у кондовій радянській естетиці і досі зберігає радянську символіку.

За роки незалежності зведено нові пам'ятники, присвячені боротьбі українського народу проти нацизму у Другій світовій війні. Деякі з них увічнюють жертв Другої світової війни, яких радянська влада намагалась ігнорувати та піддати забуттю – наприклад, військовополонених (як пам'ятник, відкритий у 1996 р. у м. Запоріжжі). Звитязі українців у Другій світовій війні присвячені також пам'ятник військовим льотчикам, зведений у Києві (2001 р.), пам'ятник студентам і викладачам Київського університету (2010 р.) та багато інших.

Вищезгадані пам'ятники, як радянські, так і часів Незалежності, поєднує патріотичний пафос. Радянська пропаганда апелювала вже не до класового ресентименту, а до «українських патріотичних почувань і традицій», що відзначав І. Лисяк-Рудницький [1, с. 315]. Такі ціннісні орієнтації були прийнятні в незалежній Україні, і не лише через вищезгадану «багатовекторність». Певну роль відіграла повага до поважного віку учасників бойових дій, для яких відзначення «Дня Перемоги» було знаковою комеморативною практикою і навіть ідентифікаційним маркером.

Водночас радянський нарратив «Великої Вітчизняної» поступово заміщувався в Україні європейським нарративом «Другої світової війни». Військова звитяга українців підлягала відтепер меморіалізації в контексті загальносвітового антинацистського руху, а не сталінської мобілізації чи, тим більше,

повоєнної комуністичної експансії у країнах східної та центральної Європи. На перший план виходила героїка спротиву тоталітаризму (нацизму та фашизму) і цінність свободи та прав людини, яка цю героїку надихала. Ці зрушення зумовили поетапне оновлення інформаційного супроводу наявних пам'ятників та пам'ятних знаків.

Лише здобуття Україною незалежності уможливило меморіалізацію героїв УПА. Чимало пам'ятних знаків та меморіалів зведено на їхню честь в населених пунктах Західної України. Кілька пам'ятників (у м. Івано-Франківськ, Львів, Калуш та ін.) встановлено на честь командувача УПА Романа Шухевича. Драматичною виявилась доля пам'ятного каменю на честь УПА, встановленого у Харкові (1992 р.). Він неодноразово зазнавав актів вандалізму, і був навіть знесений у 2013 р., проте знов відновлений наприкінці 2021 р. [11]. Така динаміка є свідченням поступового утвердження по всій Україні цінності національного звільнення, до певного часу значущої переважно серед західних українців.

Революція гідності 2013-2014 років та Російсько-Українська війна 2014-2022 років явили чимало зразків громадянської жертвовності та військової звитяги. Цей етап визвольної боротьби українського народу – по суті, четвертий, і державна політика пам'яті визначає основні формати і засоби його меморіалізації.

Глорифікація героїв цього етапу визвольної боротьби українського народу розпочалась від лютого 2014 р. Вже навесні в Києві функціонувати як місця пам'яті локації, пов'язані з перебігом Революції Гідності – вул. Героїв Небесної Сотні та Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. Згодом меморіали Героям Небесної сотні вули відкриті в багатьох українських містах – Миколаєві (2015 р.), Хмельницькому (2017 р.), Львові (у 2019 р.) тощо.

Вшанування героїв, що захищали Україну на сході від 2014 р., відбувалося різними шляхами. Місця поховання загиблих героїв ставали меморіалами, як, зокрема, поховання героїв АТО на Личаківському цвинтарі у Львові. Деякі локації на сході України, де точилися запеклі бої та гинули українські герої, також стали місцями пам'яті. Прикладом може слугувати пам'ятник співаку і воїну В. Сліпакові, зведений у 2019 р. на місці його загибелі в Бахмутському р-ні Донецької обл. Цей пам'ятник російські окупанти у 2022 р. руйнували двічі [4].

По всій Україні, починаючи від 2014 р., зводились пам'ятники героям АТО. Ініціаторами найчастіше виступали місцеві громади, муніципальна та місцева влада. Зокрема, в Києві такі пам'ятники зведено в Голосіївському, Дарницькому, Печерському та інших районах міста. Традиційно в оздобленні цих місць пам'яті скульптори й архітектори використовували мотив хреста (християнську сим-

воліку жертвовності та гідної смерті), образ янгола-охоронця, меч; вдавалися до таких форм, як стела чи обеліск.

Певний аксіологічний зміст мало встановлення спадкоємності між героями АТО та їхніми прадідами, що воювали проти нацизму. Цю спадкоємність покликано було символізувати меморіали загиблих героїв АТО, поєднані з меморіалами, що увічнювали боротьбу з нацизмом. Такі набули поширення в 2014-2022 роках по всій Україні, зокрема, в Києві на Алеї Слави. Таким чином утверджувався асоціативний зв'язок між агресивними намірами сучасної РФ та нацистської Німеччини щодо України. Звіття українських військовиків у боротьбі проти РФ та її маріонеток (т. зв. ДНР та ЛНР) вивищувала цінність українського суверенітету та гідності, як ціннісної домінанти українського Майдану.

Повномасштабне вторгнення лютого 2022 р. знаменувало перехід російських агресорів до стратегії знищення української державності та геноциду українського народу. Такий екзистенційний рівень загроз спонукає Україну до мобілізації навколо цінностей, що є засадничими, ключовими для завдань її існування. Фіксація та утвердження цих цінностей – за нинішніх умов чи не найважливіше завдання української політики пам'яті.

Усвідомлення рівня загроз спонукало до критичної переоцінки практик меморіалізації, зокрема, щодо військових пам'ятників. Така переоцінка, означена як «дерусифікація», проходить в активній комунікації та взаємодії суб'єктів різних рівнів – громадянського суспільства, експертних спільнот, місцевої влади, центральних органів виконавчої влади тощо. В червні 2022 р. при Міністерстві культури та інформаційної політики та Українському інституті національної пам'яті створено раду [8], яка займатиметься питаннями дерусифікації, декомунізації та деколонізації. В оцінці пам'ятників військової історії політика дерусифікації пішла значно далі, ніж декомунізація.

Зокрема, ухвалені рішення щодо демонтажу та вилученню з публічного простору пам'ятників, присвячених російським воєначальникам (зокрема, О. Суворову [10] в м. Ізмаїл). Експертна рада рекомендує так само вчинити щодо монументів на честь російської зброї в м. Полтава [9]. Публічний простір Києва позбавиться від пам'ятників радянським військовикам М. Ватутіну та М. Щорсу [2]. Таким чином, де-факто відбувається відмова від радянських форматів меморіалізації Другої світової війни. Вона позначається також на зміні концептів наявних пам'ятних місць та меморіалів. Зокрема, на київській Шулявці діяла Алея міст-героїв Другої світової війни, де навесні 2022 р. назви російських та білоруських міст були змінені на назви українських міст, що постраждали від російської агресії. Це докорін-

ним чином змінило зміст та ціннісне навантаження цього місця пам'яті.

Героїзм полеглих захисників України глорифікують зведені протягом 2022 р. пам'ятники. Зокрема, 15 жовтня 2022 р., на честь Дня захисника України, в Києві було відкрито пам'ятник киян-добровольців 112 бригади Територіальної оборони ЗСУ, які поклали своє життя за свободу та незалежність України. Тоді ж у столиці було закладено Алею пам'яті захисникам України біля Державного історико-меморіального Лук'янівського заповідника. Ухвалено Закон України щодо створення Національного військового меморіального кладовища [6]. Наразі ці правові норми переходять у площину практичних дій.

Невідкладна потреба у зведенні пам'ятників героям пояснює лаконізм задіяних художніх засобів. Але варто зафіксувати, що вони не транслюють ані масштаб викликів, ані ціннісні орієнтири цієї війни. Наразі формати меморіалізації військової звіття українців відтворюють вже усталені, хоч масштаб викликів, перед якими нині опинилась Україна – не співмірний з попередніми.

Україна воює з державою виразно тоталітарною, яка придушила всі громадянські та політичні свободи, зомбує своє населення агресивною пропагандою війни, репресує інакомислячих, тероризує весь світ. Міжнародна спільнота офіційно визнала політику РФ як терористичну [12].

Тому український спротив у цій війні – це захист ключових для людства цінностей гуманності, цивілізованості, миру, людської гідності та свободи. Підважено не лише право українців на самобутність та державність, але й загалом права націй на існування та самовизначення. Наразі саме українські військові захищають ці засади цивілізації. Меморіалізація героїзму має враховувати ці аксіологічні засади українського спротиву. Їх артикуляція лише починається.

Висновки. Звіття українських військовиків – ключовий сюжет національного міфу та українського історичного нарративу. Глорифікації військових подвигів у публічному просторі служить пам'ятники, які тим самим утверджують значущі для спільноти цінності. Мета статті – в аксіологічній перспективі проаналізувати динаміку процесів такої меморіалізації військової звіття.

Основні етапи військової історії, що набули меморіалізації у пам'ятниках та монументах – це доба Козаччини, Українська революція 1917-1921 років, Друга світова війна та російсько-українська війна 2014-2022 років, що нині триває. У спадок від Російської імперії та СРСР незалежна Україна отримала мережу пам'ятників, присвячених подіям та персоналіям перших трьох етапів. Їх функціонал передбачав пріоритет російських інтересів та цінностей, однак іноді у цих пам'ятниках набували вираження цінності, властиві політичній культурі українців. Від

набуття Україною незалежності масив пам'ятників військової історії поповнювався, причому найактивніше зводилися пам'ятники військовим діячам, які були нелояльні до інтеграції з Росією. Гуманітарна політика 1990-х – початку 2000 років під гаслами «багатовекторності», а також прагнення громадянської злагоди, не передбачали критичної переоцінки ландшафту пам'ятників України.

Гібридна агресія РФ проти України від 2014 р. спонукала до перегляду засад політики пам'яті, що виразно позначилося на долі пам'ятників військової історії новітнього часу. Глорифікуючи встановлення більшовицької влади в Україні, радянська політика пам'яті увічнювала васалітет України під прикриттям гасла пролетарського інтернаціоналізму. В незалежній Україні утвердився наратив Української революції, аксіологічним змістом якої були національне вивільнення та державотворення. Ці цінності утверджувались у процесах «декомунізації» протягом 2014-2018 років. Тоді ж Україна погодилась, хоч тимчасово, на глорифікацію боротьби з нацизмом у форматах, які сформувалися за радянської влади. Однак радянські наративи поступово заміщувались європейським наративом Другої світової війни. Аксіологічне навантаження пам'ятників захисникам цієї доби визначали національно забарвлений патріотизм, героїка спротиву тоталітаризму (нацизму та фашизму), цінності свободи й прав людини.

Повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 р. спонукало до критичної переоцінки практик імперсько-російської та радянської меморіалізації як, по суті, колоніальних. Дерусифікація 2022-го р. пішла значно далі, ніж декомунізація, зумовивши рішення щодо очищення публічного простору України від пам'ятників російській зброї. Наразі державна політика пам'яті визначає основні формати і засоби меморіалізації російсько-української війни 2014-2022 років. В її пріоритетах – утвердження українського суверенітету та гідності, як ціннісної домінанти українського Майдану. На жаль, наявні практики меморіалізації не відповідають масштабу викликів. Адже у війни, що триває, Україна захищає не лише свою державність та право нації на існування, але також ключові для людства цінності гуманності, цивілізованості, миру, людської гідності та свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав. *Історичні есе*. Т. 2. К.: Дух і літера, 2019. 624 с. С. 315-337.
2. Мінкульт вирішив демонтувати пам'ятники Ватутіну і Щорсу в Києві. *Kyiv.MEDIA*. URL: <https://kyiv.media/news/minkult-vyrishyv-demontuvaty-pamyatnyku-vatutinu-i-shhorsu-v-kyuevi> (дата звернення: 28.11.2022).
3. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки*

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 3–4 (95–96). С. 193–214.

4. На Донеччині вдруге зруйнували пам'ятник Василю Сліпаку «Міфу». *Новинарня*. URL: <https://novynarnia.com/2022/07/10/na-donechchyni-vdruge-zrujnuvaly-pamyatnyk-vasylyu-slipaku-mifu/> (дата звернення: 28.11.2022).

5. Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Чернігові розгорнули спиною до Москви. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pam-yatnik-bogdanu-hmelnickomu-v-chernigovi-rozgornuli-spinoyu-domoskvi-242920_.html (дата звернення: 28.11.2022).

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища: Закон України від 31.05.2022 № 2292-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> (дата звернення: 28.11.2022).

7. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text> (дата звернення: 28.11.2022).

8. При МКІП створили раду з питань дерусифікації. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3501741-pri-mkip-stvorili-raduz-pitan-derusifikacii.html> (дата звернення: 28.11.2022).

9. Рекомендації Експертної ради щодо демонтажу російських імперських пам'ятників у Полтаві. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/rekomendaciyi-ekspertnoyi-rady-mkip-shchodo-demontazhu-rosiyskyh-imperskyh-pamyatnykiv-u-poltavi> (дата звернення: 28.11.2022).

10. Туда же, куда и Ленина. Памятник Суворову в Измаиле уберут из виду. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tudi-zh-kudi-i-lenina-pamyatnik-suvorovu-1668260987.html> (дата звернення: 28.11.2022).

11. У центрі Харкова відкрили відновлений пам'ятний знак воїнам УПА. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3375620-u-centri-harkova-vidkrili-vidnovlenij-pamatnij-znak-voinam-upa.html> (дата звернення: 28.11.2022).

12. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism> (дата звернення: 28.11.2022).

13. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. Analysis of Government – Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace. Pp. 79–95. URL: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (дата звернення: 28.11.2022).

14. Sauer N. Britain's monument culture obscures a violent history of white supremacy and colonial violence. *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/britains-monument-culture-obscures-a-violent-history-of-white-supremacy-and-colonial-violence-140370> (дата звернення: 28.11.2022).

15. Shahvisi A. Colonial monuments as slurring speech acts. *Journal of Philosophy of Education*. 2021. № 55(3). С. 453-468. URL: https://www.researchgate.net/publication/354010803_Colonial_monuments_as_slurring_speech_acts (дата звернення: 28.11.2022).

REFERENCES:

1. Lysiak-Rudnytskyi, I. (2019). Novyi Pereiaslav [New Pereiaslav] / *Istorychni ese. Vol. 2*. Kyiv: Duh i litera. Pp. 315-337. [in Ukrainian].

2. Minkult vyrishiv demontyvaty pamiatnyky Vatutinu i Shchorsu [The Ministry of Culture decided to dismantle the monuments to Vatutin and Shchors in Kyiv]. (2022). *KyivMedia*. URL: <https://kyiv.media/news/minkult-vyrishyv-demontuvaty-pamyatnyky-vatutinu-i-shchorsu-v-kyievi> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

3. Nabok, S. (2018). Pamiatnyk yak marker: osoblyvosti funktsionuvannia v publichnomu prostori v konteksti polityky dekomunizatsii v Ukraini [Monument as a marker: peculiarities of functioning in public space in the context of decommunization policy in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. № 3–4 (95–96)*. Pp. 193–214. [in Ukrainian].

4. Na Donechchyni vdruhe zrujnuvaly pamiatnyk Vasylu Slipaku "Mifu" [Vasyl Slipak's «Myth» monument was destroyed for the second time in Donetsk region]. (2022). *Novynarnia*. URL: <https://novynarnia.com/2022/07/10/na-donechchyni-vdruge-zrujnuvaly-pamyatnyk-vasylyu-slipaku-mifu/> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

5. Pamiatnyk Bohdanu Khmelnytskomu v Chernihovi rozgornuly spynoyu do Moskvy [The monument to Bohdan Khmelnytsky in Chernihiv was turned with its back to Moscow]. (2017). *Dzerkalo tyzhnia*. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pam-yatnik-bogdanu-hmelnickomu-v-chernigovi-rozgornuli-spinoyu-do-moskvi-242920_.html (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo Natsionalnoho viyskovoho kladovyshcha: Zakon Ukrainy vid 31.05.2022 № 2292-IX [On amendments to some laws of Ukraine regarding the National Military Memorial Cemetery: Law of Ukraine of 31.05.2022 № 2292-IX]. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

7. Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsistskoho) totalitarnykh rezhyziv v Ukraini ta zaboronu propagandy ikhnoi symvoliky: Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 № 317-VIII [On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols: Law of Ukraine of 09.04.2015 № 317-VIII]. (2015).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19-ed20150409#Text> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

8. Pry MKIP stvoryly radu z pytan derusyfikatsii [A council on issues of de-Russification was created at the MKIP]. (2022). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3501741-pri-mkip-stvorili-radu-z-pitan-derusyfikacii.html> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

9. Rekomendatsii Ekspertnoi rady shchodo demon-tazhu rosiiskih pamiatnykiv u Poltavi [Recommendations of the Expert Council regarding the dismantling of Russian imperial monuments in Poltava]. (2022). *The Ukrainian Institute of National Memory*. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/podolannya-naslidkiv-rusyfikaciyi-ta-totalitaryzmu-v-ukrayini/rekomendaciyi-ekspertnoyi-rady-mkip-shchodo-demon-tazhu-rosiyskyh-imperskyh-pamyatnykiv-u-poltavi> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

10. Tuda zhe, kuda i Lenina. Pamiatnik Suvo-rovu v Izmaile ubetut iz vidu [To the same place as Lenin. Monument to Suvorov in Izmail will be removed from sight]. (2022). *RBK-Ukraina*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tudi-zh-kudi-i-lenina-pam-yatnik-suvorovu-1668260987.html> (viewed 28.11.2022) [in Russian].

11. U tsentri Kharkova vidkryly vidnovlenyj pamiatny znak voenam UPA [A restored monument to the UPA soldiers was opened in the center of Kharkiv]. (2021). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3375620-u-centri-harkova-vidkrili-vidnovlenij-pamatnij-znak-voenam-upa.html> (viewed 28.11.2022) [in Ukrainian].

12. European Parliament declares Russia to be a state sponsor of terrorism. (2022). *European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism> (viewed 28.11.2022) [in English].

13. Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. Analysis of Government – Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace. Pp. 79–95. URL: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> (viewed 28.11.2022) [in English].

14. Senior, R. (2020). Britain's monument culture obscures a violent history of white supremacy and colonial violence. *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/britains-monument-culture-obscures-a-violent-history-of-white-supremacy-and-colonial-violence-140370> (viewed 28.11.2022) [in English].

15. Shahvisi, A. (2021). Colonial monuments as slurring speech acts. *Journal of Philosophy of Education. № 55(3)*. Pp. 453-468. URL: https://www.researchgate.net/publication/354010803_Colonial_monuments_as_slurring_speech_acts (viewed 28.11.2022) [in English].

Memorialization of military heroism in the monuments of Ukraine: axiological aspects

Mykhailova Olha Juriivna

Candidate of Political Science, Senior
Researcher

National Institute for Strategic Studies
Pyrohova str., 7A, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5466-5129

The tasks of the modern politics of memory in Ukraine include the memorialization of the military heroism demonstrated by Ukrainians in the ongoing Russian-Ukrainian war. The glorifying monuments and memorials should become a real embodiment of it. Monuments dedicated to the events of military history perform various social functions; in particular, implement patriotic education of youth, solidarity of society, representative functions. Values of a certain society, nation, country, which were defended in armed struggle in specific historical circumstances, are expressed in monuments on a symbolic level. Therefore, the purpose of the article is to analyze the dynamics of the processes of commemoration of military heroism in the monuments of Ukraine in an axiological perspective. The methodological basis of the research is a combination of historical, normative-value and systemic approaches, as well as general logical approaches (analysis, generalization and modeling). There are four main stages of war memorialization: the Cossack period, the Ukrainian revolution of 1917-1921, the Second World War and the Russian-Ukrainian war of 2014-2022. Independent Ukraine received many monuments as a legacy from the Russian Empire and the Ukrainian SSR. Inherited monuments served to promote imperial values, the integration of Russia and Ukraine, and the confirmation of imperial and Soviet historical narratives. At the same time, one can see the dynamics of replenishing this array of monuments with new ones, designed to confirm national narratives and values of national self-assertion. The aggression of the Russian Federation against Ukraine led to the elimination of monuments to Russian and Soviet weapons from Ukrainian public space. It is time to determine the value guidelines of this war for embodying the last ones in monuments. There are patriotism, the value of Ukrainian national identity, as well as the values of humanity, civility, peace, human dignity and freedom that are key for all humanity.

Key words: monument, war, defenders, values, memorialization, narrative.